

„...a történetírás eredendően irodalmi műfaj, és úgy vélem, továbbra is annak kell maradnia”

Interjú Anthony Pymmel

Anthony Pym ausztrál történész, szociológus, jelenleg Spanyolországban a Rovira i Virgili Egyetemen oktat a Fordítás és Interkulturális Tanulmányok professzoraként, 2010–2016 között a European Society for Translation Studies egyesület elnöke volt. Legfontosabb munkái: Translation and Text Transfer (2010), The Moving Text: Localization, Translation and Distribution (2004), Method in Translation History (1998).

Egyetértesz azokkal (leginkább Itamar Even-Zoharral), akik szerint a fordítástörténelem legátfogóbb kerete egy általános transzferelmélet¹ lehet? Te magad emellé a „lokalizációt” és az esztétörténetet (histoire des idéés) sorolod. Milyen más diszciplináris-tematikus kapcsolódási lehetőséget tartasz ezeken kívül jelentéstartóknak a jövő fordítástörténeti számára?

Mélyen egyetértek azzal, hogy a fordítástörténelem számos átfogó keretbe (*frame*) illeszthető. Van, ami termékeny lehetőségeket kínál, van, ami csak ürügyet szolgáltat. Az én kiinduló problémám annak megragadása volt, hogy mi okozza a fordítást, és milyen társadalmi vagy kulturális *hatásai* vannak. Tekintsük át a fordítási helyzeteket, és próbáljuk meglátni a nagyléptékű hatásokat.

Arra jutottam, hogy a fordítások valójában anyagi mozgásokra (*material movements*) adott válaszok. Ha nem lennének ilyen mozgások (erre használom én is a ’transzfer’), nem lenne okunk fordításra. A fordításra mint egyfajta válasza adott modellt megtaláljuk Lukács György ontológiájában, ahol az értékteremtés forrása az embernek a természeti környezetre adott válasza – ahogy a tengerjáró hajósok meglovagolják a szelet, amikor annak iránya számukra kedvező. Én valahol a materializmusnak ezen a szintjén ragadtam. Gyanakodva figyelem azokat az ideológiai építményeket, amelyek nem adatokon, hanem nagyvonalú absztrakciókon alapulnak, vagy nem keresnek igazolást adatokban.

Eközben megpróbálok eléggé ausztrál is lenni, hiszen a transzfer számunkra a transzportot is felidézi, ahogyan az európai kultúra (az állataival és a járványaival együtt) megérkezett a földünkre, gyarmatosító imperializmusával alávetve az őslakosokat. Geoffrey Blainey könyve² nyomán az érdekelt, hogyan jutnak el az üzenetek nagy távolságra (az egyetlen dolog, ami Ausztráliában rendelkezésre áll, az éppen a hatalmas belső és külső távolságok). Ám a fizikai távolság ellenállt ennek a transzfernek, és csak kemény erőfeszítéssel lehetett

^{*} Anthony Pymet elektronikus levélben sikerült elérnünk, írásban elküldött kérdéseinkre részben írásban válaszolt, részben hangfelvételt küldött, mivel egy kerékpárbaeset miatt a jobb kezét nem tudta használni.

¹ A „transfer” jelentésfelhőjéből az „átvitel” szó áll a legközelebb ahhoz, amit magyarul kifejez. Az ’átvitel’ azonban az elmélet utótaggal nehézkesen hangzik, ezért választottuk a magyar szókészletbe amúgy nemzetközi vándorszóként már bekerült ’transzfer’-t.

² Blainey, Geoffrey: *The Tyranny of Distance: How Distance Shaped Australia's History*. Basingstoke, 1966.

legyőzni. Minden lefordítható, ha keményen dolgozunk, és a nyelvi különbségek szublimálni tudták a távolságot.

Mondhatod, hogy a mozgások mindig információk, dolgok vagy emberek mozgásai, amelyek hordozzák az információt. De engem soha nem érdekelt az információ maga. Ha a fordítók átalakították az információt, ez csak azért volt lehetséges, mert a mindent mozgásban tartó világra az emberek saját erőfeszítéseikkel feleltek.

Itamar Even-Zohar a transzfert más értelemben használta. Ami őt izgatta, az a kultúra mibenléte, generációkon keresztül történő átörökítése, és az, hogy miként változnak meg ezek során a mintázatai, amelyek mögött az életproblémák megoldása áll. A technológiák (a halászat, a lónemesítés vagy a lőporgyártás) és a kulturális megoldások (párra találás, családsszervezés és hasonlók) mozgásai alkotják azt a transzfert, amelynek része a fordítás is. Szeretem az általa használt fogalmakat. Én is úgy látom (Jared Diamondtól kölcsönözve), hogy a csere elsősorban a túlélés és nem a fejlődés nélkülözhetetlen eszköze. Ahol az exogámia parancs, ott fordításra is szükség van.

Even-Zohar kultúrafelfogása számára sokkal érdekesebb a mozgásban lévő információ természete és az információt mozgó kultúrák egészségi állapota, jól-léte. A kultúra halála az, amikor már nem foglalkozik transzfer-tevékenységgel. Kiszárad, amikor az elmék már csak fogalmi-spekulációs körbe zárják magukat. Ezért fordulhatott késői munkáiban a *kulturális energia* fogalma felé. A párbeszédnek akkor is értelme van, ha nincs kézzelfogható, konkrét eredménye vagy sikertelen: olyan belső dinamizmust eredményez, amely mégis hatékonyra tudja tenni a kultúra tartalmainak átvitelét. Én a fordítást, Even-Zohar (késői munkáiban) pedig a kultúrát akarja megmagyarázni. Remekül tudunk egymással dolgozni, olvassuk egymást, beszélgetünk. De nagyon is eltérő dolgokkal foglalkozunk, és emögött a körülöttünk lévő világgal való kapcsolatteremtés két eltérő útja is kirajzolódik.

És nagyon sok más irányba is tapogatózhatunk. Jeremy Munday (a Leeds-i Egyetem fordítástudományi professzora) és jómagam meghívást kaptunk egy New York-i konferenciára, ahol sokat beszélgethettünk az eszmetörténet (*Ideengeschichte, history of ideas, histoire des idées*) kutatóival. Csodálatos példákat mutattak arra, ahogy bizonyos *politikai fogalmak* a kultúrák és társadalmak közti mozgás során átalakultak. Remek elrugaszkodási pontot kínáltak ezzel, hiszen a fordítás fogalma maga sem egy stabil terminus a történelem során, még ha a történészek nagy része így is használja. (Azt hiszem, ehhez a gondolathoz és az eszmetörténettel való összefonódáshoz egyébként már Melvyn Ristvedt [1936–2019] és a *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies* is érintőlegesen eljutott.) Egymás kulcs-fogalmairól nagyon termékeny párbeszédet folytathatók. Emlékszem, 2011-ben egy tarragonai szemináriumon éppen Itamar Even-Zoharral és Andrew Chestermannal beszélünk erről, és Even-Zohar számos tudományterületet felsorolt, amelyek részeként a fordítástudomány kontextualizálhatja önmagát. Abból kiindulva, hogy „a kultúra az élet létállapota”,³ a kultúrakutatáson (*culture studies*) belül a kulturális pszichológiát (*cultural psychology*) emelném ki, amely túllép a gazdaságba ágyazott kultúrán, ahogy azt Geert Hofstede (1928–2020) művelte,⁴ vagy a tőkeformák társadalmi rétegzettségén, amit Pierre Bourdieu (1930–2002) az egymásba átjáró társadalmi, kulturális és gazdasági tőke fogalmával fejezett ki, és a biológiai evolúcióra visszavezetett kulturális evolúció folyamatosságához kapcsolt.

³ „Culture is a condition of life to exist.”

⁴ A világhírű holland szociálpszichológus, az MTA tiszteleti tagja, a kulturális dimenziók, a nemzeti és szervezeti kultúrák interakcióinak szakértője 2020. február 2.-án hunyt el, kilencvenkét éves korában. Magyarul megjelent műve: Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan: *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. Ford. Oláhné Szentessy Éva. Pécs, 2008.

Kicsit utánajártam a kulturális evolúciónak (*cultural evolution*). Úgy látom, hogy az ezzel foglalkozókat az érdekl, miként transzformálják a kultúrák a jelentést, s mindehhez milyen gyakorlatokat alakítottak ki – ez remekül illik a fordításra. Többről van szó, mint a mémek sehová nem vezető⁵ elméletéről, a memetikáról, ahogy azt Chesterman⁶ és Hans J. Vermeer (1930–2010) tárgyalja. (Vermeerről és Skopos elméletéről még szólok később.) A kulturális evolucionizmusnak inkább érdekes, de ellenszenves darabjaival sikerült szembesülni, mondjuk olyanokkal, amelyek a kultúrák változásában implicit fejlődést látnak. Hogyan is lehetne egy effajta fejlődéseméletet alkalmazni abban a multikulturális Melbourne-ben, ahol több mint 250 nyelvet beszélnek, és számtalan kultúra él és próbál együtt élni. Az nagyon is érdekel, milyen szerepet játszik a fordítás egy ilyen város működőképességének megteremtésében, fenntartva a különbségeket, a nyelvi pluralitást. Hogyan hidalja át a meg-nem-értésből (*misunderstanding*) és a közös lét kereteinek megteremtésére irányuló kölcsönös akarat hiányából fakadó problémákat a város a tolerancia, az elfogadás, az együttműködés és a társadalmi szolgáltatások praxisán keresztül? Hát nem *éppen ez* a kulturális evolúció? Vannak a fordítástörténetnek olyan megközelítései, amelyek szeparált és szeparáltan fejlődő kultúrák tanulmányozásában kívánják használni, de én ezekkel nem tudok mit kezdeni.

Az elmúlt tíz évben sokan kezdtek a bioszemiotika, a rendszerelmélet, a dinamikus rendszerek és a komplexitás elmélete felé tájékozódni. Kicsit könnyű és olcsó megoldásnak tűnik a pillangó-hatás és az emergencia köré épített metaforafelhőt alkalmazni a fordításra. A fordítástudomány képviselői érezhetik úgy, hogy magukra kell vállalniuk más területek megismerését, ha egyszer „minden fordítás”, ha „a jelentések szakadatlanul átalakulnak”. Ám a legrosszabb, amit tehetnek, hogy veszik az adatgazdag tudományok bonyolult módszertani modelljeit, és megpróbálják azt az erősen adatszegény fordítástudományra alkalmazni. Valódi kapcsolat híján azonban nem történik más, mint metaforák kétes értékű alkalmazása. Nem lennék meglepve, ha hamarosan szövegek jelennének meg a kozmológiai modelleket alkalmazva, amelyek a kultúrák közti sötét anyagot keresik és azonosítják majd... Pesszimista vagyok az ismeretelméleti hiányosságok miatt. Magam a fordítás határozatlanságában (*indeterminacy*) hiszek, az élénk kerülő szövegek vagy információdarabkák interpretációjának szükségességében. A hermeneutikai ragaszkodás a változatossághoz (amit nevezhetek indeterminizmusnak, de akár entrópiának is) annyit jelent, hogy alázatosnak kell maradnunk.

Az is egyfajta beszédaktus, ahogyan leülök, és jelentésműveletekkel kapcsolatot létesítek tudásobjektumok között, meg azokkal az emberekkel, akikkel kommunikációs viszonyba kerülök, hogy közösen oldjunk meg problémákat. Ez terjed tovább mindazokra, akik megtalálják ezeket a szövegeket, elolvassák, megosztják. Azon társadalmi és humán szintek iránt, amelyekről nincsenek adataim, nem tudok elköteleződni.

Egy korábbi könyvedben aggódtál, hogy a fordítástörténelem nem találja meg a megfelelő tudományterületi helyét. Még mindig pesszimista vagy?

Ha visszaugrunk a '90-es évek végére, én a fordítástörténelmet akkor egészen különböző akadémiai részlegekben és intézményekben születő diszciplinának láttam, amelyben nem az a fontos, hogy milyen besorolással végezzük, hanem az, hogy kik az „ügyfeleink”: kiknek születnek a fordítástörténeti kutatások eredményei? Inkább realizmusnak s nem pesszimizmusnak nevezném.

⁵ Pontositok: legalább az interneten terjedő népszerű tartalmak kaptak egy nevet. (A.P.)

⁶ Chesterman, Andrew: *Memes of Translation*. Amsterdam–Philadelphia, 1997.

Álláspontom csak hajszálnyit változott azóta, még ha az interdiszciplináris kutatások előtt ma már kevesebb akadály áll is. Nézzünk engem! Melbourne-ben a *School of Languages and Linguistics* épületében (amit sokan ‘Bábel’-nek becéznek) az az öröm ér, hogy közös fordítástörténeti szövegeket készítünk Andrea Rizzivel, aki a kora újkori Európára szakosodott italianista, vagy Birgit Langgal, aki gender- és pszichoanalitikus kérdésekkel foglalkozó germanista. Nemrég kezdtünk egy kutatóközösséget építeni az igazság problémájának vizsgálata köré, amely történeszeket, irodalmárokat, filozófusokat sodor egymás mellé, és még olyan tudománysarkocskákból is érkeznek kutatók, mint például a zenetörténet (ezidáig információtörténésünk még nincs). De vegyük észre, hogy ez a fajta interdiszciplinaritás egy absztraktabb fogalmi szintet jelent, nem törődik a fordítástörténelem morzsácaival. Nem az adatok, hanem a modellek érdeklik. A társadalom legátgatóbb problémái nem fordítókhöz vagy nyelvekhez kötődő csip-csup részletek. Akkor lennék boldog, ha ez a magasabb absztrakciós szint nemcsak a bölcsészettudományokon belüli párbeszédet tudná segíteni, hanem a társadalmi problémák megoldásához is hozzá tudna járulni.

A fordítástörténelem historiográfiájában talán az elmélettől való elszakadás és a fordítói praxis felé fordulás volt az első váltás, és a szövegtől meg a nyelvtől a fordító személyéhez és a fordítói környezethez fordulás a második. Hogyan látod a magad szerepét mindebben?

Kezdjük a historiográfia apró pontosításával. Már az elmélet-dominálta '80-as években is elkezdtünk túllépni a nyelvi-textuális dolgokon azzal, hogy fordításkatalógusok készültek, illetve adatbázisok születtek fordítókról. A '90-es években ezekre támaszkodva mozdultunk el sokkal izgalmasabb irányokba: a fordítók személyének, identitásának, támogatóinak, fordítótársainak, nyomdászainak megismerési-rekonstruálási szándéka felé (amit André Lefevere [1945–1996]⁷ munkái fémjeleznek elsősorban). Egyfajta detektívmunkával csodálkozhattunk rá adott történeti szituációkban született fordítói választásokra mint emberi döntésekre.

Amikor például a hispán kultúrával foglalkozom, emiatt értékelődik fel a zsidók, az ártértek (*conversos*) és az itáliaiak közvetítő szerepe a késő középkorban – s így emelném be a történeti figyelem fókuszába a legkülönbélebb marginális csoportokat, akik adott országok hivatalos, lineáris történetírásába szinte be sem tudnak kerülni. Ha velük foglalkozunk tehát, afféle „fordított könyveléssel” szokatlan, de vonzó új nézőpontokhoz juthatunk el. S ennek további előnye, hogy képesek vagyunk eljutni az etikai dilemmákig, amikor az aluldeterminált fordítói döntések eltérnek a nyelvészeti racionalizmus kézenfekvő alkalmazásától. Ha a racionalitás, a kockázatkezelés és az erkölcs háromszögében születő döntések sorozataként tekintünk a fordítók által választott megoldásokra, újraélhetjük az egykori dilemmákat, és ráismerhetünk maiakra. A közvetítők, a fordító és a tolmács szerepének vizsgálata segít elszakadni a strukturalista móditól, ahol a szöveg dekonstrukciós szándékú „alapos olvasása” (*close reading*) öncél, és nem visz közel a cselekvés etikai beágyazásához, ahogyan én javaslom. És micsoda történetekre bukkanunk, milyen érdekes narratívákat alkothatunk így!

Könnyű elfelejteni, hogy a történetírás eredendően irodalmi műfaj, és úgy vélem, továbbra is annak kell maradnia. Olyan narratívákat kell alkotnunk, amelyet nemcsak a tudós közösség olvas. Azt remélem, hogy ezekkel hozzá tudjuk segíteni az embereket ahhoz, hogy

⁷ Az összehasonlító irodalomtudomány felől a fordítástörténelem felé forduló Lefevere-nek tulajdonítják a „minden fordítás újírás” tézist. Munkássága legjobb keresztmetszete az alábbi posztumusz kötet: Lefevere, André: *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London, 2016. és a Susan Bassnettel közösen szerkesztett tanulmánykötet: *Translation – Culture/History: A Source Book*. London – New York, 1992.

reflektálják a helyüket a világban, és orientációs segítséget kapjanak – ahogyan én kaptam a kultúrák között száguldó fordítóktól és közvetítő szereplőktől.

Nem gondolom, hogy ebben a szemléleti fordulatban meghatározó szerepet játszottam volna, csak része voltam egy sokkal átfogóbb trendnek (ami a nyelvészetben például a struktúráról a performativitáson át vezetett a pragmatikáig, vagy a legtöbb társadalomtudományban az absztrakt filozófiai pozíciók helyébe a szociológiai megfontolásokat sodorta). Amit mi a fordítástudományban csinálunk, azzal egyértelműen a Skopos-elméletet követjük⁸ az ügyfél-fordító és a fordító-célnyelv irány felértékelődésével. Azzal, hogy így a célnyelvhez tartozó kultúra normáihoz és strukturális meghatározottságaihoz némi összehasonlító irodalomelméleti meg rendszertudományi beágyazással közelebb tudtunk kerülni, sok minden elmondhatóvá vált a fordítóról, de sajnos csak absztrakt és leegyszerűsítő módon, mert sajnos még mindig hiányzott a képletből a konkrét történeti helyzet „alapos olvasata” és a „konkrét ember”. A fordító, aki megbízói utasítást követ, aki a célnyelv kultúrájához tartozik, aki kihívja a hatalmi viszonyokat, de normakövető is, aki a kultúráközi kommunikáció mestere, aki egyedül dolgozik ugyan, de eközben egyediségével száll szembe a homogenizálás erőivel. Könnyű elfelejteni, hogy a nyelvek (vagy kisebbségi nyelvek) maguk is miféle akadályok lehetnek a fordítási folyamatban...

Talán ez volt az én szerepem, hogy a leíró fordítástudományon belül ezeknek a szempontnak szenteltem nagyobb figyelmet, ami jól kiegészítette Andrew Chesterman már idézett, ugyanebbe az irányba tartó korszakos művét a fordítástudományról, vagy Daniel Simeoni (1948–2007) nagyszerű tanulmányát,⁹ aki a különböző társadalmi közegben működő fordítók választásait „kulturálisan előhuzalozó” habitus fogalmával ragadta meg az emberi oldalt.

Azt gondolom eközben, hogy magára a fordítóra koncentrálva valamit el is veszítünk. Ez ugyanis önmagában semmit nem old meg. Semmiféle bajra nem gyógyír, ha közben a nyelvekről, a kulturális eszköz- és megoldáskészlet hatalmas erejű, mély, jelentésteli elemeiről (amely a fordítók mindennapi problémáit okozza, és amellyel egyetemlegesen szembesülnek) nem beszélünk eleget. A magam részéről én nem szeretnék csakis a különböző emberi szituációkba kerülő fordítók mikrovilágába vagy a kulturális csoportnak tekintett fordítók és közvetítők szociológiájába gabalyodni anélkül, hogy ne tartanám szem előtt mindvégig a nyelvet magát, amellyel dolgozunk. Hiszen a nyelv teszi végső soron egyedivé és különbözővé a fordítást a közvetítés általános formáitól.

Mit gondolsz a fordítástörténelem lehetséges jövőbeni fordulatairól?

Nos, meg vagyok győződve arról, hogy effajta fordulatok nincsenek. Ahol „fordulatot” látunk, az inkább annak a bohó és fiatal lendületnek és tiltakozásnak a terméke, hogy az „újat” valahogyan becsomagoljuk a régihez képest. Amire sokkal inkább szükség lenne, az sok nem-nyugati munka. Olyanok, amelyek a nem-nyugati fordítástörténelemmel foglalkoznak, nem-nyugati tudósok nézőpontjából és a fordítás nem-nyugati fogalmára építve. Ez egyike azon alapelveknek, amely köré a legutóbbi kollektív projektünk és annak könyvnyi eredménye

⁸ A német Vermeer által a hetvenes évek végén megalkotott funkcionális teória a fordítói intencionalitás, a fordítási folyamat célja (cél – *skopos*) köré építette a megértést.

⁹ Pym minden bizonnyal erre a tanulmányra utal: Simeoni, Daniel: *The Pivotal Status of the Translator's Habitus*. Target, vol. 10. (1998) no. 1. 1–39.

szerveződött.¹⁰ Visszaulok rá, hogy többek között épp egy soknyelvű város problémáival foglalkozom, ahol számtalan nézőpontból lehet megközelíteni, milyenek lehetnek a kultúrák közötti interakciók. És minél többet tudunk ezekről a különböző nézőpontokról, annál formagazdagabb modellezési lehetőségek tárulnak fel megoldáskereséskor.

Korábban erősen hangsúlyoztad, hogy a kultúrák közti transzfer szükségszerű a stagnálás és a hanyatlás elkerüléséhez, a kulturális diverzitás fenntartásához. Miközben határozottan egyetértel ezzel, rá is kérdezek, hogy miként látod ennek a túloldalát: a fordítás felhalmozó-akkumuláló természetét, amellyel a tudás egyre nagyobb közös készletét hozza létre (például ahogyan a nemzetközi vándorszavak homogenizálnak).

Kultúránknak különleges képessége van arra, hogy elfelejtse, elkerülje, kizárja az információt és a tudást. Eközben túl összetetté vált a könyvtári őrzés, és az információk nehezen találnak innen utat a hétköznapi életbe és a politikai döntéshozatalba. Nem hiszem, hogy bármilyen kockázata lenne a „túl sok” elérhető információnak. Épp annak van kockázata, ha a szükséges információ nem áll rendelkezésre. A nemzetközi kölcsönzavak sem hordoznak semmiféle kockázatot (az, hogy hogyan lett a mobiltelefon a németben és a franciában is *handy*, külön misét is megérne). A fordítás segít abban, hogy a dolgoknak mindig más arcát lássuk, hogy frissen viszonyulhassunk hozzájuk. Gondoljunk csak az aktuális Covid-világjárványra, amelynek az információtömege emberi és gépi fordítások által számos nyelven válik hozzáférhetővé – miközben annak a példáit is látjuk, miként ignorálhatják ezeket a politikai és közösségi vezetők, felülírva saját, konstruált narratíváikkal. Nem mondhatjuk azt, hogy több információra van szükségünk: közvetítők, mediátorok kellenek, akik sok médiacsatornán teszik a bonyolultat egyszerűvé és érthetővé, és formálják adekvát cselekvés-üzenetté. A fordítás hatalma is itt rejlik valahol: a nyelvekhez *kapcsolódik*, de nem mindig *vonatkozik* rájuk.

Ha a fordítástörténelem még mindig „túl rövid”, hol találunk új fejezeteket az időegyeneseen, amivel kibővíthető a Santoyo által 4500 évesre becsült történet?¹¹ Mi vár még megírásra a fordítás történetével kapcsolatban? Van előtörténete a fordításnak? Hogyan látod a fordítás „népi történetét”, az amazóniai nyelvi exogámiától az ausztrál őslakosok tuckandee nevű intézményén át a csoportközi gyerekcsere ismert gyakorlataiig?

Ezekről keveset tudok. Azt a keveset is azóta, amióta projektszerűen próbálok Ausztrália és Új-Zéland fordítástörténelmének darabkáiból történetet írni. Naivan azt feltételeztem korábban, hogy a fehér invázió előtt nem volt semmiféle fordítási praxis a széles körben elterjedt soknyelvűség miatt. Az emberek poliglottok, és az az alapmodell, hogy mindenki az anyanyelvével nő fel, de a kényszer-exogámia miatt az apa eltérő nyelvét is teljes egészében megtanulja. S ha ehhez hozzáveszünk még legalább egy harmadik, speciális csoportnyelvet, amelyet a pubertáskorú fiúk a maguk számára alakítanak ki (*skin language*, *totem language*), olyan nyelvi-társadalmi sokféleség bontakozik ki előttünk a szakadatlan kód-váltásokkal, amelyhez hasonlót nem nagyon ismerünk. Ez önmagában is páratlanul érdekes, de sem uniformizálni, sem idealizálni nem szabad, és azt gondolom, hogy ilyen helyzetben nincs szükség „fordításra”. Írtam egy kis észak-ausztráliai szigetről, amelynek négyszázötven

¹⁰ Pym itt a Palgrave kiadónál elindított fordítástörténeti sorozatra és az Andrea Rizzivel és Birgit Langgal közösen szerkesztett kötetre utal: *What is Translation History? A Trust-based approach*. Cham, 2019.

¹¹ Santoyo Mediavilla, Julio-César: *Blank Spaces in the History of Translation*. In: Bastin, George L. – Bandia, Paul (eds): *Charting the future of translation history*. Ottawa, 2006. 11–43.

lakója öt nyelvet használ, fordítás igénye nélkül. Ám Ruth Singer, a Melbourne-i Egyetem kutatója¹² úgy látja, hogy igenis létezik a fordítás az őslakos közösségeknél, csak épp a mérgező kapcsolatok körül kell keresgélni, viszálykodó unokatestvérek, egymással szóba nem álló haragosok, anyószerű férjek konfliktuskezelése körül. Ehhez ők is közvetítőket vesznek igénybe, akik oda-vissza „fordítanak”. Errefelé sok lehetőséget látok, hogy a gyarmatosítás előtti idők fordításigényeinek megoldásáról vagy megszüntetéséről többet tudhassunk. S mindezt nem azért, hogy valami rejtőzködő, idealizált antimodernista receptként mutathassuk fel. Ami a *tuckandee* intézményét illeti, utána kellett nézmem, mert korábban nem hallottam róla. Kollégáknál is utánajártam, de úgy tűnik, ez az antropológiai irodalom idealizált toposza, amelyről még a szakértők is nagyon keveset tudnak. Nos, Új-Dél-Wales és Queensland őslakóinál találtam meg, a törzsi csoportok közti közvetítő szereplőként, az exogámia egyfajta ritualizált formájaként. Már 1850 körül is vannak róla feljegyzések, amelyek inkább egy dezintegrált társadalmi hálózatra, mintsem valamilyen nagyszerű intézményre utalnak. Egy régeseégi közleményben a *tuckandee* szót még úgy értelmezik, hogy „ugyanolyan totemmel rendelkező fiatal ember, aki testvérnek számít”,¹³ 2009-ben már úgy írnak róla, mint a fenntartható fejlődés ősi bennszülött princípiuma.¹⁴ Mindenképp a korábban említett „harmadik nyelvek” közé sorolnám, amely a vérségi-nyelvi kapcsolatokon túli világot jellemzi. Ha hasonlóra kéne példát mondanom, valami ilyesmi történi köztünk is, amikor ausztrál meg magyar kutatóként beszélgetünk egymással: a nemzeteken és nyelveken túli intézményesített kapcsolat köt össze minket, a mi harmadik nyelvünk, amelyen osztozunk, nem más, mint a „nyugati tudomány” (*Western scholarship*).

Azért nem baj, hogy a nyugati tudománynak van lingua francája is, az angol, amelyet használunk... De ha a határokról (vagy a városról mint határképzőről) beszélünk, hogyan látod a határok szakadatlanul újrapendeződő és újraírandó topológiáját?

Számomra ebből egy dolog fontos: milyen nyelvi szolgáltatásokkal tudunk hozzájárulni a soknyelvű, multikulturális városok lakóinak sikeres és hatékony együttéléséhez. Amikor ilyeneket tervezünk, le kell számolni a kultúrák közt és körül húzódó lineáris választóvonalak illúziójával.

A gépi fordítás története érdekes új fejezete a fordítás történetének, ahogy az lehet az állati viselkedés és jelkibocsátás megértése, az ősi vágy, az állatokkal való kommunikáció is. Ezekről mit gondolsz?

Hogyan kerül egymás mellé a gépi fordítás meg az állati viselkedés?

Mint a fordítástörténelmi domain lehetséges kiterjesztési irányai.

Nos, a gépi fordítás nyilvánvalóan kiemelt irány, különösen, ha arra gondolunk, hogy a profi fordítók mindössze a fordítási összteljesítmény 1%-át végzik. Nagy a hétköznapi igény a

¹² Singer az Arnhem-föld Warruwi közösségében végez terepmunkát, vö. <https://findanexpert.unimelb.edu.au/profile/2621-ruth-singer>. Elsősorban lásd: Singer, Ruth: *A small speech community with many small languages: The role of receptive multilingualism in supporting linguistic diversity at Warruwi Community (Australia)*. *Language & Communication*, vol. 62. (2018) 102–118.

¹³ Parker, H. Langloh: *The Euahlayi Tribe. A Study of Aboriginal Life in Australia*. London, 1905.

¹⁴ A magam részéről inkább „békés egymás mellett élésnek” olvasom (a ford.), amit Karl-Erik Sveiby és Tex Skuthorpe könyve ír erről (*Treading Lightly. The hidden wisdom of the world's oldest people*. Crows Nest, Australia, 2009.).

fordításra és a gépi szolgáltatások ingyenes elérésére. Ám amikor fordítót képzünk, fel kell hívni a figyelmet a gépi fordítás előnyeire és korlátaira is, s leginkább a nélkülözhetetlen utószerkesztésre.

Az állatokkal való kommunikációt illetően az nagyon érdekes, amivel Michael Cronin próbálkozik a környezetváltozás kontextusában.¹⁵ Amikor a klímaváltoztatással átalakítjuk és romboljuk a természeti környezetet, az is változik, mit jelent embernek lenni: nagyobb alázat kell, hogy magunkat sokkal inkább tekintsük a természet részének. Megértem tehát az állati nyelvek kutatóit, és nagyra tartom Michael munkásságát (még ha az állatok nem is beszélnek vissza nekünk). De még tovább tágíthatjuk ezt az irányt: Gayatri Spivak¹⁶ a dialógust kiterjeszti a planetáris és az azon kívüli térre – hiszen ugyanúgy részei vagyunk egy még átfogóbb kozmikus környezetnek. Amelytől kérdezzünk, és amelytől feleleteket remélünk – pedig valójában nekünk kell válaszokat megfogalmaznunk.

Az interkulturális irány után látsz valamilyen heurisztikus kihívást abban, ha a társadalmak teljes információháztartásának, információs anyagcseréjének részeként tekintünk a fordítástörténelemre? Látsz találkozási pontokat az információtörténelem és a fordítástörténelem között? Van értelme a fordítókra információmunkásokként, a fordítóiskolákra információs intézményként, a hálózatba szerveződött fordítókra és tolmácsokra pedig információközösségként tekinteni? Ha ezeket az információs kategóriákat használjuk, a bizalomra és a kockázatra is tekinthetünk esetleg másképp?

Nos, az információs anyagcsere mérésére nincsenek eszközeim, noha én is része vagyok. Ami felé mozdulnék, az a technológia hatása a kommunikációra. Már csak azért is, mert a kommunikáció speciális esetével, a fordítással és annak nagy léptékű történeti folyamataival foglalkozom. A technológia szintjén egyfajta elsődleges mozgatót látok, ahogy Marx tette sok évvel ezelőtt, de jobban járunk, ha nem a determinizmus irányába vesszük el a gondolatot, hanem a technológia által nyitott lehetőségek felé. Volna más hozzáférésem az információs anyagcserehez a technológián kívül? Ha a társadalomra úgy tekintek, mint egy testre, egy organizmusra, hogyan tudnám megragadni vagy mérni az egészet, ha csak részekről származó jeleket tudok „leolvasni”?

Információmunkások-e a fordítók? Igen. A fordítóiskolák információs intézmények? Igen. A nyelvvel dolgoznak, és a nyelv az információt szervező entitás. Persze a hálózatba szerveződött fordítókra és tolmácsokra is tekinthetünk információközösségként, ha szeretnéd. Információról és tudásról, a szemiozsis forrásáról és szövegekről beszélünk, akár magát a társadalmat is láttathatjuk „szöveggént”. De mit nyerünk és veszünk, amikor efféle terminológiákat alkalmazunk? Nem tudom. Attól függ, mit keresünk, mire akarunk jobban rálátni velük. Mi segítene például jobban és meggyőzően információs kategóriákkal megérteni, hogyan veszti el hatalmát az írott szó, és szorul második helyre a hatékonyabbnak tűnő audiovizuális csatornákhöz képest? Mennyire függetleníthető az információ a médiumoktól és a technológiától? Nem tudom. Úgy tűnik, mintha az információ komplexitását a kontroll

¹⁵ Michael Cronin író tudós, számos ide vágó könyve közül a jelentősebbek: *Eco-Translation: Translation and Ecology in the Age of the Anthropocene*. Abingdon, 2017.; *Translation in the Digital Age*. Abingdon, 2013.; *Translation and Globalization*. London, 2003.

¹⁶ Gayatri Chakravorty Spivak indiai-amerikai irodalomtudós, kritikus és teoretikus, legendás esszéje: *Can the Subaltern Speak?* In: Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence (eds.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Basingstoke, 1988. 271–313.

fogalmával lehetne megragadni, ahogy Luhmann teszi a bizalom kérdését boncolgatva.¹⁷ Egymagam képtelen vagyok valamennyi információval szembesülni, kellenek olyan valakik, akikben megbízva, akiknek az interpretációja segítségével mégis el tudok jutni hozzájuk. Igen, innen nézve a fordítók nagyon is információmunkások – olyanok, akiknek a révén a bizalom elnyerhető, de akik ezt a bizalmat manipulálhatják is. Ha például az általam nem ismert idegen nyelvvvel kapcsolatban valakinek hiszek, mindig ott a kockázat, amellyel számolnom kell. Esetleg magát a fordítót is ellenőrizve, ahogy az amerikai hadsereg kézikönyveiben is áll. Nemcsak az információ „átültetésére” irányuló képzettséget várom tehát el, hanem a képességet, fellebbenteni a fátylat az információ komplexitásáról és a jártasságot abban, hogy a közlekedő tartalmat szintetizálni, megosztani és akcióvá formálni segítsen. Az így nyert társadalmi státus közlekedésképesé teszi a hatalmi kapcsolatok szövevényében és a kultúráközi érintkezés aszimmetriái között, hogy hozzásegítsen a kooperáció mozzanataihoz. Ami, úgy gondolom, erősen etikai cél. Szóval az információ hiába van jelen a problématerében, ha engem az érdekel, hogyan tudják az emberek kommunikáció révén problémamegoldásra használni. Újraredefiniálható tehát a bizalom és a kockázat információs kategóriák révén? Nagyon is. Már a fiatal Luhmannál is ezt látjuk 1968 körül, ahol a bizalom nem a komplexitáscsökkentés, hanem a kockázatredukció eszköze. Mivel a kockázat a cselekvés céljával van összefüggésben, nem jó információelméletre, hanem jó cselekvéseméletre van szükség meg a minket körülvevő hatalmi viszonyok feltárására. A történeti kutatások etikai aspektusokkal való összekapcsolására. Nem tudom, az információtörténelem készen áll-e arra, hogy a kommunikációban megnyilvánuló döntések etikai implikációival foglalkozzon.

Érdeemes felidézni Axelrod kutatását a fogolydilemmával kapcsolatban.¹⁸ Amikor gépek játszanak egymással, és mérlegelik a választások kockázatát, stratégiákat építgetve, az tiszta és egyszerű információs játszma. Ha azonban valóságos és történeti környezetbe helyezük az ilyesfajta „játszmákat”, be kell látnunk, hogy a közvetítő szereplők nem gépek. Néhány legitim kommunikációs stratégiát ismernek, az elfogadható kockázatok fajtáit tudják mérlegelni, és a lehetséges célok készletéből válogatnak. Ha az információtörténelem tudna segíteni abban, hogy ezeket együtt kontextualizálja, az nagyszerű volna. És így a munka, amit a fordítástörténelem területén végzünk, talán még jobban érdekelhetné az információtörténelemszeket. Ám addig is, boldog vagyok a saját problémáimmal, az összegyűjtött adataimmal, a városban, ahol élek.

Köszönöm a beszélgetést. Bizom benne, hogy sok olvasónkat mozgatta ki a diszciplináris komfortzónájából.

Szeged – Melbourne, 2020. február

Az interjú készítette, fordította, a jegyzeteket írta: Z. KARVALICS LÁSZLÓ

¹⁷ Niklas Luhmann (1927–1998) német társadalomtudós, a szociológiai rendszerelmélet nagy alakja. Számos művét fordították magyar nyelvre.

¹⁸ Pym itt Robert Axelrod amerikai politológusnak a kooperáció evolúciójáról írt 1984-es könyvére (*The Evolution of Cooperation*) utal. Ebben Axelrod és szerzőtársa hosszan foglalkoznak az '50-es években megalkotott fogolydilemmák típusaival, amikor úgy kell döntést hozni és kimeneteket maximalizálni, hogy egy másik fogoly hasonló választásától függ, melyik döntés bizonyul a legeredményesebb stratégiának.